

Helene Båtshake: *Lena lär lyda. Fostran och disciplinering i svensk skola 1947–1956*. Pedagogiska institutionen, Lund 2006. 170 s., ill. English summary. ISBN 91-628-6924-8.

Helene Båtshakes avhandling handlar om en stor och för samtiden inflytelserik generation, nämligen 40-talisterna. Det är intressant att ta del av och fråga sig vad som har påverkat och format denna generations syn på livet, på vad som är rätt och riktigt, hyfs och fason. Inte minst med tanke på Båtshakes slutsats, att de vuxna värld också är barnens. ”I sin fostran överför de vuxna samma kunskaper och värderingar till sina barn som de själva lärt sig vara giltiga” (s. 127f).

På bokens knallgula omslag finns en bild som säkert väcker många minnen och nostalgi hos dem som gick i skolan under 1940- och 50-talen. I bildens avskalade köksinteriör står mor (inte mamma som är ett för långt ord att stava till) och diskar en tallrik. Hon står med ryggen vänd mot sina två barn som sitter på golvet och leker med en tågbanda. Bilden är hämtad från läseboken *Nu ska vi läsa* (1948). För oss mer sentida läsare går tankarna kanske snarare till Pippi Långstrumps små vänner Tommy och Annika än till 1940-talets lära-läsa-böcker.

Efter att ha tagit del av denna avhandling som enligt föreskrift bör hanteras varligt, inte repas, inte ätas eller användas vid bilkörning, får omslagsbilden en rad nya dimensioner. Det är inte nostalgi eller roliga läsoplevelser som kallar på uppmärksamhet. Istället blir det tydligt hur köket, med den förklädesklädda modern, utgör en moralisk vision om hur ett ”gott” hem ska skötas. Bilden visar att i ett gott hem sköter mor hushåll och barn medan far ses köra en blå bil och arbetar, fiskar eller jagar. Illustrationens flicka sitter fint på knä och tittar passivt på medan pojken rättar till en av tågbanans delar.

Framsidas och bokens andra illustrationer, hämtade från läseböckerna *Vill du läsa?* (1935) och *Nu ska vi läsa*, tolkas i denna avhandling genom en särskild lins. På baksidan blir detta tydligt när texten avslutas med en uppställning av avhandlingens viktigaste analytiska begrepp: *makt*, *disciplinering*, *fostran* och *socialisation*. Dessa tunga begrepp står i en stapel som estetiskt balanseras upp av en bild från *Nu ska vi läsa*. Det är lilla Lena som med blossande kinder och allvarlig min står med röd rosett i håret, röd klänning och röda skor och händerna på ryggen bakom det vitblårandiga förklädet. Effekten är glasklar, lilla Lena är utsatt för maktutövning och disciplinering. Hon ska lära sig att lyda! Vem som ska lära henne syns inte i bild och även det skapar en

fin symbolik. Det är inte en enskild mor, far eller lärare som ska få henne att bli lydig utan samtida föreställningar uppburna av vetenskapen, pedagogiken och det omgivande samhället. Begreppen i stapeln symboliserar sådana opersonliga men inflytelserika diskurser.

Vad hände med den spontana nostalgi och nästan glädje jag känner inför Ingrid Vang Nymans gulliga figurer. Vad väcker bilderna för tankar och känslor hos dem som gick i skolan då på 40- och 50-talen? Är positiva känslor få förunnat? Hos personer i 40-talistgenerationen väcker kanske bilderna olust och obehag. Känslor som borde finnas hos många med tanke på det symboliska våld Båtshake beskriver i sin avhandling.

Symboliskt våld är en term hämtad från de franska sociologerna Bourdieus och Passerons text om reproduktion och utbildning (1990). Symboliskt våld innebär att barn och unga i skolan utsattes (och utsätts) för det faktum att andra än den egna vardagens och kulturens normer och värderingar är bättre och viktigare. Att läsa Selma Lagerlöf är t.ex. bättre än att läsa veckotidningar eller att hjälpa till i hemmet på fritiden (s. 43, 77).

Liksom inför baksidas kontrast mellan illustrationens gulliga lilla Lena och de tungt laddade vetenskapliga begreppen makt, disciplinering, fostran och socialisation, känner jag en tveksamhet inför det glapp som finns i min egen känsla av nostalgi och idén om symboliskt våld. Det är en intressant känsla som bottnar i något upproriskt. Gör något då! Jag återkommer till denna tveksamhet.

Avhandlingen består av sju kapitel. I introduktionskapitlet som kort och gott heter *Intro*, som snyggt vägs upp av ett avslutande *Outro*, presenteras som brukligt avhandlingens syfte och disposition. Syftet:

...är att genom diskursanalys belysa skolans fostran vid mitten av 1900-talet i Sverige mot bakgrund av modernitetens genombrott. Härvid beaktas befolknings- och utbildningssituationen i Sverige. Fokus är koncentrerat kring skolan som disciplineringsinstitution och då främst läseböckerna som specifikt uttryck för skolans fostran (s. 15).

Det material som analyseras är således läseböcker och då främst *Nu ska vi läsa* (1948) av Stina Borrman m.fl., men också den ett drygt decennium äldre *Vill du läsa?* (1935) av Elsa Beskow och Herman Siegvall.

Båtshake intresserar sig inte för läseböckernas manifesta och kanske primära uppgift, att främja läsförmågan, utan för deras andra manifesta men också latenta

funktion, nämligen att fostra och anpassa elever till den existerande samhällsordningen. Som ett viktigt komplement har därför Båtshake även använt sig av debattartiklar, studier och diskussioner som förts av och med pedagoger i fyra periodiska tidskrifter åren 1947–56. Tidskrifterna är *Folkskolan – Svensk lärartidning*; *Folkskolläraernas tidning – Organ för Sveriges folkskolläraryrkesförbund*; *Svensk skoltidning – Organ för Sveriges småskolläraresförbund* och *Skola och samhälle – Tidskrift för uppfostran och disciplinering*.

Båtshake bär på en tes som hon för med sig från början och genom hela avhandlingen. Tesen är att pedagogik blev en vetenskap under det moderna samhällsbygget med syfte att just fostra och disciplinera goda samhällsmedborgare. Det är detta och hur det gick till Båtshake framförallt studerar i sitt utsnitt av historien, åren 1947–56.

I andra hand kommer frågan om fostran i sig, vad den innehåller i form av normer och ideal. I tredje hand uppstår en fråga som jag redan tagit upp ovan. Vad blir konsekvensen av fostran i termer av symboliskt våld, utslagning och revolt? Tesens fokus gör att det inte är empirin, dvs. läseböckerna och tidskrifterna, som dominerar analysen utan vetenskapliga teorier om utbildningens och pedagogikens uppkomst och betydelse för det moderna samhället.

I bokens andra kapitel presenteras empirin, det teoretiska ramverket och studiens relation till annan forskning. Kapitlet heter *Foucault & diskursanalys*. Det blir här tydligt att Båtshake själv är pedagog när hon metodiskt klargör idéer om diskurser, nutidshistoria, genealogi och styrningsrationalitet. Samtidigt stakar hon ut analysens förutsättningar, det ska göras en diskursanalys och begrepp som makt och kunskap, disciplinering och fostran kommer att stå i fokus. Men Foucaults teorier om det moderna samhället och disciplinering i termer av *governmentality* är inte den enda utgångspunkten. Avhandlingen utgör också en närläsning och tolkning av läseböcker respektive tidskriftsdebatt utifrån Durkheim och Bourdieu. De båda har till skillnad från Foucault skrivit om skola, utbildning och pedagogik och har dessutom satt det i relation inte bara till historia och samhällsförändringar utan också till frågor om social och ekonomisk skiktning.

I detta kapitel skapas tyvärr förutsägbarhet. Eller snarare, förutsägbarheten beror naturligtvis på vem som läser. Kanske är det pedagogiskt att redan här avslöja att de bärande diskurser Båtshake kunnat utläsa genom sin empiri handlar om fostran och disciplinering (s. 18–21).

Med andra ord, begrepp som sammanfaller med de anförda franska teoretikernas vetenskapliga vokabulär. Jag för min del tycker att det känns som att jag inte har något kvar att upptäcka när jag väl kommer till kapitel 5 och 6 som presenterar och undersöker just empirin. Men det har jag naturligtvis, vilket jag återkommer till.

Däremellan, mellan Foucault m.fl. och Båtshakes analys av sin empiri, finns kapitel 3 som handlar om modernitetens genombrott i Sverige. Detta kapitel ger avhandlingen en viktig historisk dimension. Här får läsaren ta del av idéer om skolan som fostrare genom litteraturen. Båtshake gör också en intressant beskrivning av vad som sker med ett samhälle när dess kultur förändras från att vara muntlig till att bli skriftlig. I kapitel 4 möter läsaren en presentation av Alva och Gunnar Myrdals skrift *Kris i befolkningsfrågan* (1934) och Båtshake tar tag i den ständigt aktuella frågan om vem som ska ansvara för barnens fostran. Är det samhällets eller hemmets angelägenhet?

Tendensen under 1900-talet är att samhället genom utbildningsinstitutioner tar på sig ett allt större ansvar, vilket leder till ett underkännande av familjers och föräldrars kapacitet. Hur hemmets insatser misskrediteras blir tydligt i analysen av tidskriftsmaterialet i kapitel 5. Om det i läseböckerna målas upp en idealbild av ett hem såsom det borde vara, diskuteras i tidskrifterna allt det som hemmen inte gör och erbjuder sina barn (t.ex. s. 70f).

Under rubriken *Skolan som disciplineringsinstitution* behandlas främst materialet från tidskrifterna och i viss mån 1947 års skoldisciplinutredning (SOU 1950:3). Tankeväckande är diskussionen om en undersökning av Lorents Gottfrid Sjöholm, som bygger på barns uppsatser om vad de gjorde på fritiden. Fritid ansågs under 1940- och -50-talen vara något nytt och viktigt, men det finns i tidskriftsmaterialet en moralisk underton. Barn ska inte syssla med vad som helst. Radioprogram, ungdomslitteratur och veckotidningar beskrivs av dåtidens debattörer som skadliga för barn och unga då tiden präglas av ett bildningsideal med höga ambitioner. Leka ute eller hjälpa till hemma verkar vidare vara barnens vanligaste fritidssysselsättningar. Inte heller det är riktigt bra. Barnen behöver, skrev Sjöholm, ”en komplettering med andliga värden av olika slag” (s. 75).

De små glimtarna från barnens uppsatser är direkta och handlar om en praktisk vardag där lek blandas med ansvaret för att passa småsyskon och sköta hemmet. Det är när jag läser dessa korta citat ur uppsatserna som jag verkligen får känslan av att det handlar om en annan

tid och ett annorlunda samhälle än det mina egna barn nu växer upp i på 2000-talet.

Samtidigt är det här Båtshake för in idén om skolans reproduktiva funktion och att det i skolan finns en praktik, en kultur som dominerar och svarar mot samhällets övre skiktets kultur. Detta leder till att de som inte tillhör de övre skikten utsätts för ett slags symboliskt våld när deras kultur och vardag inte erkänns som tillräcklig. Det ligger mycket i det och det är viktigt att ta itu med en sådan hegemoni, samtidigt finner sig den tveksamhet som jag beskrev ovan. Det känns olustigt att tänka så deterministiskt. Vad barn upplevde, gjorde och tog till sig i den tidens skola hamnar dock utanför avhandlingen.

I kapitel 5 använder Båtshake en sammanfattande stil som koncentrerar hennes arbete med att undersöka dåtidens rådande diskurser om skola, utbildning och fostran. Det råder ingen tvekan om att 1940- och 50-talens debatt om skolan handlar om fostran och disciplin. Barnaga är på väg ut och enhetsskolan på väg in. Bekymrade lärare debatterar skolbarnens brist på hyfs och fason och, som sagts ovan, det är hemmen och föräldrarna som har misslyckats. Experterna, i detta fall pedagogerna, står för kunskap och vetenskap om barns behov, som är överlägsen det hemmen kan uppåda. Hemmens brist kan bero på bristande resurser, socialt, kulturellt och framför allt ekonomiskt, men också på att efterkrigstiden uppfattades som en orolig och föränderlig tid som var svår att greppa för en lekman. I hemmen är mammorna fortfarande hemarbetande, men det håller på att ske en förändring som betyder att barn och unga kommer att tillbringa allt mer tid i offentlig omsorg. Det får naturligtvis konsekvenser.

Kapitel 6 *Läseböcker* är avhandlingens roligaste kapitel. Här får läsaren en historisk genomgång av läsebokens och i viss mån barnbokslitteraturens uppkomst. Båtshake beskriver t.ex. hur läseboken under 1800-talet uppbars av kyrkans män och sedan under 1900-talet togs över av lärarinnor i småskolan. Barnbokens första glansdagar var under tidigt 1900-tal och dess andra uppsving kom just under den av Båtshake studerade perioden. 1948 debuterade Astrid Lindgren, Gösta Knutsson och Tove Jansson. Samma år gavs *Nu ska vi läsa* ut och den innebar ett brott mot tidigare läseböcker genom att den inte utgick från sagor och berättelser utan från läsepedagogisk logik. Här knyter Båtshake åter an till frågan från kapitel 3 om samhällsutveckling och övergången från en muntlig till en skriftlig tradition. ”Att lära sig läsa är en viktig milstolpe i inslussningen till en skriftbaserad kultur”, skriver Båtshake (s. 108).

Hur ska vi då se på denna milstolpe? Är läs- och skrivkunnskap en rättighet? Ett minimum av baskunnskap som skolan ska kunna erbjuda skolbarnen? Dvs. kan barnen inget annat så ska de i varje fall kunna läsa, skriva och räkna? Sådana frågor är aktuella och problematiska men får diskuteras någon annanstans. Här är målet att undersöka normen om läskunnskap, dess motiv och eventuella kontraeffekt. Slutsatsen är: ”Att lära sig läsa och skriva blir alltså ett viktigt instrument för att skapa lydiga och skötsamma samhällsmedborgare som kan ta del (via skrift) av ett samhälle som, sedan moderniteten, är i ständig och snabb förändring” (s. 40f).

Båtshake undersöker alltså hur läseböckerna handlar om fostran och disciplinering av 40-talsgenerationen. Det sker genom att de ska ha vissa färdigheter som krävs i samhället. Samtidigt får de ta del av bilder och texter som fungerar pedagogiskt fostrande in i normativa, etnocentriska och traditionella synsätt på nation, hem, renlighet, familj och könsroller. Analysen av läseböckerna görs på ett finessfyllt sätt när Båtshake både diskuterar läseböckernas uppläggning, balans mellan ord och bild och innehållet i desamma. Här får hon läsaren att upptäcka dåtidens förgivet tagna men idag ifrågasatta könsordning, samtidigt som hon i en handvändning påpekar vår egen tids självklarheter.

Det är hur som helst intressant att undersöka vilka könsspecifika kopplingar som återfinns i en (liten) lära-läsa-bok som fick stor genomslagskraft, nådde många och innebar introduktionen till skolans idealvärld. /---/ Könsfördelade uppgifter är tydliga i *Nu ska vi läsa*. Mor/kvinnor står för hushållsarbete, tröst och trygghet, medan far/män karakteriseras med jakt/fiske, bestämdhet, auktoritet etc. Detta svarar även mot den utbildningsstatistik som förelåg 1947–1956. Mamma var hemma och skötte barn och hushåll, medan pappa arbetade utanför hemmet. Naturligtvis ser dessa nu 50 år gamla läseböcker föräldrade ut; far och son (Tor) rör medan mor och dotter (Lena) tittar på. Dock bär pojkarna i de färgglada illustrationerna röda skor, tröjor etc. – något som kanske är tabu idag? (s. 98).

I det avslutande kapitlet, *Outro: Teori och tolkning* återgår Båtshake till sin valda teori och beskriver främst aspekter och begrepp hämtade från Michel Foucault, Pierre Bourdieu och Emile Durkheim. Det är teorier och begrepp som känns ofrånkomliga i en studie som har som syfte att studera en modern samhällsinstitution

och dess roll i samhällsbygget. Men måste de få så stort utrymme? Det är en kort avhandling och det hade funnits utrymme för att bearbeta och diskutera empirin i större utsträckning. Det är definitivt det empiriska materialet som gör denna avhandling unik och viktig.

Avhandlingen domineras av beskrivningar av Foucaults, Bourdieus och Durkheims teorier och samhällsanalyser och det får väl läggas på avhandlingens minus-sida. Glappet till empirin blir ofta stort, som t.ex. när Båtshake beskriver Durkheims teorier om mekanisk respektive organisk solidaritet i ett stycke utan att göra några kopplingar till sitt eget material (s. 74). Överhuvudtaget är texten fragmentarisk, med korta stycken och många mellanrubriker. Jag uppfattar det som ett stilistiskt drag för att understryka avhandlingens utseende som ska påminna om en lärobok för skolan. Det blir emellertid inte en sammanhållen text och gör att läsaren tappar tråden. Förutom i enstaka fall in finner sig vidare, trots tidsavgränsningen 1947–56, en tidlöshet i talet om skolan. Skolan får stå i singularis och det tids-typiska och konkreta suddas ut i jämförelserna med de tunga vetenskapliga teorierna om samhället, utbildning, habitus och styrningsrationalitet.

Båtshake har emellertid skrivit sin avhandling med humor och det finns en hel del små blinkningar till läsaren som ger roliga aha-upplevelser, som den om färgen på barnens kläder. Hennes diskussion om diskurser och deras kopplingar till samtid, historiska villkor och kultur blir påtaglig i sådana ögonblick. Vad gör vi med våra barn nu? Vad är det för ideal och diskurser vi reproducerar?

Trots att Båtshake betonar, eller ursäktar, i en fotnot (21, s. 111) att hon valt att inte fördjupa ett genusperspektiv i avhandlingen så går det inte att sluta fundera över just det. Inte minst med tanke på det inledande citatet att de vuxnas värld också är barnens. 40-talisterna var den generation som gjorde uppror mot idealen ”mor är rar” och ”far rar”. Jämställdhet, feminism, likalön-för-lika-arbete, unisex-mode osv. är ord som jag förknippar med min uppväxt under 1970-talet. Idag på 2000-talet känns det som om pendeln slår tillbaka, men i nya former, så som Båtshake påpekar. Aldrig förr har flickor varit så rosa som nu eller pojkar så blå.

Jag tycker att Båtshake kommer med ett viktigt bidrag i en tid då ordning och disciplin och betyg i uppförande står på den politiska agendan. Nuvarande skolminister Jan Björklunds förslag om att inrätta betyg i uppförande väcker negativa associationer. Begreppen fostran och disciplin, ordning och uppförande är belastade och i

Båtshakes avhandling blir det tydligt hur uppdraget att fostra tyvärr både är normativt ensidigt och leder till icke önskvärda över- och underordningar mellan dem som redan är ”bra” eller lär sig att uppföra sig ”rätt” och de som inte gör det. En av avhandlingens viktigaste diskussioner handlar om hur klasskillnader, geografiska skillnader och andra dominansförhållanden förstärktes i 1940- och 50-talens skola snarare än tvärtom. Rådande förhållanden reproducerades istället för ifrågasattes, vilket bl.a. ledde till symboliskt våld.

Samtidigt in finner sig frågan som denna avhandling inte befattar sig med. Vad är det som gör denna reproduktion meningsfull för oss och hur sker förändring? I slutet nämner Båtshake pedagogikprofessor Ingerd Tallberg Bromans m.fl. studie om en likvärdig utbildning (2002). Den har som utgångspunkt att barn i skolan kommer från en mångfald olika förhållanden och förutsättningar där kön, klass och etnicitet bara är några möjliga aspekter av mångfald. Efter att ha läst Båtshakes analys ställer jag mig frågan (än en gång), kanske måste denna mångfald utgöra underlag inför en reform av 2000-talets skola? Istället för att vi fortsätter att reproducera likvärdighetstänkande utifrån den tanke om enhet och (nationell/etnos) likhet som var grundläggande för 1940- och 50-talens skolreformer. Vågar vi tänka om och ifrågasätta visionen om att skolan ska fostra goda samhällsmedborgare genom att främja en gemensam värdegemenskap?

Kristina Gustafsson, Halmstad

Thomas Wahl: *Motorikens retorik. Kroppsobservationer, översättningar och faktakonstruktioner: en diskursanalys*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2006. 183 s. English summary. ISBN 91-554-6635-4.

Denne avhandlingen tar opp spørsmålet om hvordan barns kroppslighet blir problematisert i skolesammenheng, og hva slags kunnskapspraksiser og hvilken form for viten som blir etablert gjennom denne problematiseringen. Videre søker den å gjøre seg relevant for denne diskursen og praksisene den agerer gjennom ved å løfte den inn i en samfunnsvitenskapelig diskusjon om kunnskapsmakt.

Arbeidet kombinerer imidlertid dette empiriske og politiske anliggendet med en teoretisk interesse på en måte som er høyst fruktbar for begge ærendene. Forankringen i et omfattende empirisk materiale og